

КИЧИК ЁШДАГИ ЎҚУВЧИЛАРНИ ЭССЕ ЁЗИШГА ТАЙЁРЛАШ БОСҚИЧЛАРИ ВА УСЛУБЛАРИ

Кабулов Инамжан Шарипбайевич

НДПИ таянч докторанти

Аннотация: Ушбу мақолада кичик ёшдаги ўқувчиларни ёзма нутқ фаолиятига жалб этиш, хусусан, уларда эссе ёзиш кўникмасини шакллантириш жараёни атрофлича ёритилган. Таълим жараёнида болаларнинг фикрлаш ва нутқ қобилиятини ривожлантиришида эссе ёзишнинг ўрни, босқичма-босқич тайёрлаш йўллари ва самарали методлари таҳлил қилинган. Мақолада амалиётда синовдан ўтган ёндашувлар ва машқ усуллари мисоллар орқали тавсия этилган.

Калит сўзлар: эссе, ёзма нутқ, бошланғич таълим, методика, ижодий фикрлаш, ўқитиш усуллари

КИРИШ

Бошланғич таълим жараёнида ўқувчиларни мустақил фикрлашга, фикрини ёзма шаклда ифода этишга ўргатиш муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Айниқса, эссе — болаларнинг билим, дунёқараш ва нутқий қобилиятларини ривожлантирувчи самарали восита сифатида алоҳида аҳамиятга эга. Эссе — бу фақатгина ёзув эмас, балки мустақил фикрлаш, таҳлил қилиш, хулоса чиқариш каби интеллектуал фаолиятнинг шаклидир.

Кичик ёшдаги болалар, одатда, ўз фикрларини тўлиқ ва изчил баён қилишда қийналадилар. Шу сабабдан уларни эссе ёзишга тайёрлаш — тизимли, босқичма-босқич ва мақсадли усулларда ташкил қилиниши керак. Бу жараён ўқувчининг ёш психологик хусусиятлари, тил ва нутқ ривожланиши, ижодий қобилиятини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилиши лозим. Эссе ёзиш кўникмасини шакллантириш нафақат таълимий, балки тарбиявий аҳамиятга ҳам эга — у болада ватанпарварлик, масъулият, эстетик дид каби хислатларни тарбиялайди.[1.Б.5]

Қуйида ушбу жараённи самарали ташкил қилиш босқичлари ва методлари атрофлича ёритилади.

Кичик ёшдаги ўқувчиларни эссе ёзишга тайёрлаш мураккаб ва бир қанча босқичларни ўз ичига олган жараёндир. Бу жараёнда ўқитувчи фақат билим берувчи эмас, балки боланинг шахсий фикрлашини қўллаб-қувватловчи, илҳомлантирувчи, ёрдам берувчи шахсга айланади. Қуйида эссе ёзишга тайёрлашнинг асосий босқичлари ва методлари таҳлил қилинади.

Тайёрлов босқичи: тил ва фикрлашни ривожлантириш

Бу босқичда эссе ёзиш учун асос яратилади. Унда қуйидаги вазифалар амалга оширилади:

- Лексик захирани бойитиш: болаларда сўз бойлигини кенгайтириш мақсадида луғат иши, ифода ва синонимлар билан ишлаш машқлари ўтказилади.

20-Iyun, 2025-yil

• Оғзаки нутқни ривожлантириш: суҳбат, сўзлаб бериш, ролли ўйинлар, мулоқот машқлари болаларнинг эркин фикрлашини қўллаб-қувватлайди.

• Мустаҳкам грамматик асос: оддий гап тузиш, вақт қаторларини тўғри баён қилиш, боғловчилардан фойдаланиш ўргатилади.

Шу босқичда болалар эссе нима эканлиги, унинг мақсади, тузилиши ҳақида бошланғич тушунчага эга бўладилар.

Эссе тузилишини ўргатиш босқичи

Эссе муайян тузилишга эга: кириш, асосий қисм, хулоса. Ушбу қисмларни ўқитувчи изчил ва содда тилда тушунтириши зарур:[2.Б.13]

• Кириш қисмида мавзуга оид умумий фикр, муаммо ёки савол қўйилади.

• Асосий қисмда далиллар, фактлар, шахсий тажриба асосида фикрлар баён этилади.

• Хулоса қисмида умумлаштирувчи хулосалар, келгусидаги таклифлар ёки сабоқлар ёзилади.

Бу тузилишни визуал шаклда тақдим этиш (масалан, диаграмма ёки инфографика кўринишида) болалар учун фойдали бўлади.

Мавзу устида фикр юритиш ва ғоя яратиш усуллари

Болаларда эркин фикрлашни шакллантириш учун қуйидаги усуллар самарали ҳисобланади:

• “Мия штурми” (Brainstorming): мавзу асосида эркин фикрлар генерацияси. Ҳеч қандай танқидсиз фикр билдириш.

• “Кўзга тасаввур қилиш” усули: болалардан мавзу билан боғлиқ тасвири манзара ёки вазиятни кўз олдидан келтириш сўралади.

• “5 W + 1 H” усули: Who, What, When, Where, Why ва How каби саволлар асосида мавзудаги муаммога ёндашиш.

Гап боғлаш ва изчилликни таъминлаш

Кичик ёшдаги болалар кўпинча фикрларини изчил баён қила олмайди. Шундай ҳолларда уларни қуйидагиларга ўргатиш лозим:

• Гаплар орасида боғловчилардан фойдаланиш: “шундан сўнг”, “бундан ташқари”, “натигада”, каби ифодалар.

• Ҳар бир абзацда ягона фикр бўлиши кераклигини тушунтириш.

• Эссенинг ҳар бир қисми ўртасида маънолий боғлиқликни таъминлаш.

Эссе ёзиш амалиёти

Болаларда эссе ёзиш кўникмасини шакллантириш учун амалиёт доимий ва тизимли бўлиши шарт:

• Мавзуларни танлаш: болалар ҳаётига яқин, қизиқарли ва таниш мавзулар — масалан: “Менинг орзум”, “Менинг дўстим”, “Табиатни асрайлик”.

• Ролли ўйинлар: эсседа баён этиладиган воқеаларни рўёбга чиқариш орқали мавзунини чуқурроқ англаш.

• Биргаликда ёзиш: аввалги босқичларда ўқитувчи ва ўқувчи биргаликда эссе тузади.

- Мустақил ёзиш: кейинчалик болалар мустақил равишда эссе ёзади.

Таҳлил ва рефлексия

Эссе ёзгандан сўнг болалар ўз ишларини баҳолашни, таҳлил қилишни ўрганишлари керак:

- Ўз-ўзини баҳолаш (self-assessment): болаларга эссе учун махсус чек-лист тақдим этилади.
- Гуруҳда таҳлил қилиш: ўзаро фикр алмашиш ва ўзаро баҳолаш машқлари орқали фикрлашни чуқурлаштириш.

ХУЛОСА

Кичик ёшдаги ўқувчиларни эссе ёзишга тайёрлаш — бу шунчаки ёзиш машқи эмас, балки болаларнинг мустақил фикрлаши, ижодий ёндашиши, нутқий ва мантиқий қобилиятининг ўсишида муҳим ўрин тутадиган мураккаб ва самарали жараёндир. Ушбу жараёнда ўқитувчи нафақат таълим берувчи, балки боланинг илҳом манбаи, фикрларини тўғри йўналтирувчи ва қўлловчи шахс сифатида намоён бўлади.

Тадқиқот давомида аниқланишича, эссе ёзиш кўникмасини шакллантиришда кўйидаги асосий омиллар катта аҳамиятга эга:

Ёшга мос ёндашув: боланинг психологияси, қизиқишлари ва дунёқарашини инобатга олган ҳолда, бошланғич синфлар учун эссе мавзуларини танлаш ва услубларни мослаштириш талаб этилади.[3.Б.21]

Босқичма-босқич таълим: аввало тил захирасини бойитиш, кейин фикр юритиш ва тузилишни ўргатиш орқали эссе ёзишда изчилликка эришилади.

Интерактив ва ижодий методлар: “мия штурми”, “савол-жавоб”, тасвирлаш, ролли ўйинлар каби методлар орқали болаларнинг қизиқиши ва фаоллиги оширилади.

Амалиёт ва таҳлил: доимий ёзма машқлар, фикр алмашинуви ва ўзаро баҳолаш орқали ўқувчининг нутқий фаолияти самарали ривожланади.

Эссе ёзишга тайёрлаш жараёни болаларнинг шахсий ўсишига, ижтимоий фаоллигига, нутқий маданиятига, айниқса, мустақил ва эркин фикрлаш қобилиятига ижобий таъсир кўрсатади. Бу орқали улар нафақат адабий ёки лингвистик соҳада, балки ҳаётнинг турли жабҳаларида ўз фикрини равшан ифода эта оладиган фаол шахс сифатида шаклланади.

Шу сабабли, бошланғич таълимда эссе ёзиш кўникмасини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратиш, ўқитиш усулларини янада такомиллаштириш ва амалий машғулотларни кўпайтириш долзарб вазифалардан ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ғойибназарова Н., Каримова Н., Наманган ВПҚТМОИ ўқитувчилари, “ЎҚУВЧИЛАРНИ МАНТИҚИЙ ВА ИЖОДИЙ ФИКРЛАШГА ЎРГАТИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ УСУЛЛАРИ”, Тошкент-2014.

2. КОЗОҒИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ БИЛИМ ВА ФАН ВАЗИРЛИГИ

20-Iyun, 2025-yil

МИЛЛИЙ ТЕСТ МАРКАЗИ. “ЭССЕ ЁЗИШ БУЙИЧА УСЛУБИЙ
ТАВСИЯЛАР”

3. Қазақстан Республикасы “Ôrkeniet” ҚР ҒӨО, 2021. “Эссе жазу әдістемесі”

4. Дилнура Авезова. “Ўқувчиларда эссе ёзиш малакасини шакллантириш зарурати” мақоласи

